

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Het religieuze archief van handicap

Trigt, P.W. van

Citation

Trigt, P. W. van. (2021). Het religieuze archief van handicap. *Transparant*, 32(2), 22-25.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3249980>

Version: Publisher's Version

License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3249980>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Het religieuze archief van handicap

'Religies zijn, overal ter wereld, bewaarplekken van de herinnering aan vroegere pandemieën. Een reusachtig, fascinerend archief van de manieren waarop mensen zijn omgegaan met lijden en ziekte – realiteiten die we in het Westen tegenwoordig het liefst zo lang mogelijk ontkennen en wegstoppen op plekken waar we ze niet hoeven te zien.'¹

Paul van Trigt

In een recent interview met *Trouw* deed religiewetenschapper Birgit Meyer deze opmerkelijke uitspraak. Ze meent dat het moderne westen in het leven met virussen en ziekten inspiratie kan putten uit dit 'religieuze archief', maar ook uit religie zoals geleefd wordt in niet-westerse contexten. Dat is opmerkelijk, omdat tegenwoordig eerder verwachtingsvol wordt gekeken in de richting van medische wetenschappers en beleidsmakers die het virus beogen te controleren. Voor historici klinkt Meyers oproep aantrekkelijk: zij zijn immers bij uitstek toegerust om dat religieuze archief te ontsluiten. Historici laten zich tijdens de huidige pandemie dan ook nadrukkelijk horen. Dat doen zij echter – als ik me niet vergis – niet zozeer om te leren hoe we om kunnen gaan met lijden en kwetsbaarheid, maar eerder om te leren hoe we het virus onder controle kunnen krijgen.²

In dit essay ga ik niet op zoek naar lessen voor beleidsmakers. Ik pak de handschoen van Meyer op en wil verkennen hoe we zicht kunnen krijgen op de religieuze manieren waarop mensen zijn omgegaan met lijden en ziekte. Daarbij gebruik ik de specifieke invalshoek van *disability history*. Ik begin het essay met een korte uiteenzetting over dit vakgebied en zal vervolgens een aantal manieren bespreken waarop de geschiedenis van handicap en religie gecombineerd (kunnen) worden. Ik sluit af met een pleidooi voor een ontsluiting van 'het religieuze archief van handicap' die dankzij de Covid-19 pandemie actueel is dan ooit.

Disability History

Door handicap in één adem te noemen met lijden en ziekte heb ik iets gedaan dat in het vakgebied *disability history* ongebruikelijk is. Handicap is

namelijk iets anders dan ziekte en moet niet geassocieerd worden met lijden of zielig zijn. Handicaps zijn, zo betogen *disability historians*, onderdeel van de menselijke diversiteit in lichamelijk en geestelijk functioneren. Als die diversiteit als een probleem ervaren wordt, dan is dat niet het probleem van het individu met een beperking. Dat is een door de omgeving of samenleving geconstrueerd probleem. Als een rolstoelgebruiker een gebouw niet inkomt, dan is er bij de bouw onvoldoende rekening gehouden met diverse lichamen en manieren van voortbewegen. Wie in een rolstoel zit of weleens achter een kinderwagen loopt, merkt dat snel genoeg. Deze manier van kijken wordt vaak aangeduid als het sociale model van handicap en is bepalend voor het vakgebied. *Disability historians* stellen zich dan ook ten doel om de historische constructie van handicap bloot te leggen en nemen mensen

PERSONALIA

Paul van Trigt is universitair docent sociale geschiedenis aan de Universiteit Leiden. Zijn onderzoek richt zich

op processen van in- en uitsluiting en de rol die mensenrechten, de verzorgingsstaat, religie, handicap en etniciteit daarbij spelen. Momenteel werkt hij aan een boek over de internationale geschiedenis van het VN-verdrag Handicap.

met een handicap serieus als historische actoren.³

Het sociale model van handicap wordt vaak afgezet tegen het medische model van handicap, een manier van kijken waarbij handicap als een individuele tekortkoming wordt gezien. Uiteraard gaat het hier om schematische modellen die we niet eenvoudigweg aantreffen in de (historische) werkelijkheid. Toch hechten sommige *disability historians* eraan om hun vakgebied af te grenzen van medische geschiedenis omdat daarin toch vaak het medische perspectief en de dokters centraal staan.⁴ Natuurlijk doen ze daarmee niet helemaal recht aan medische geschiedenis. Ik zal in dit essay geen strikt onderscheid maken tussen handicap en ziekte. Het gelijk van een duidelijke begrenzing is echter wel dat handicap met veel meer te maken heeft dan met ziekte en gezondheid. Handicap kan dan ook in tal van geschiedenissen op een vruchtbare manier gethematiseerd worden, variërend van de geschiedenis van onderwijs tot diplomatieke geschiedenis. En zo ook in de geschiedenis van religie.

“Handicaps zijn, zo betogen *disability historians*, onderdeel van de menselijke diversiteit in lichamelijk en geestelijk functioneren”

Nederlandse zorg

Als we kijken naar religiegeschiedenis, dan wordt handicap daar zelden expliciet gethematiseerd. Toch schreven historici al veel op het raakvlak van religie en handicap. In de historiografie, over het moderne Nederland bijvoorbeeld, is de nodige aandacht besteed aan de religi-

euze zorg voor mensen met een handicap. De eerste initiatieven voor blinde en dove kinderen kwamen uit de koker van het ‘verlichte christendom’ aan het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw. Mensen met een verstandelijke beperking kregen speciale aandacht in protestantse initiatieven, ▶

De Idiotenschool van C.E. van Koetsveld te Den Haag. Beeld C.E. van Koetsveld, *Het idiotisme en de idioten-school. Eene eerste proeve op een nieuw veld van geneeskundige opvoeding en christelijke philanthropie* (Schoonhoven 1856)

ontplooid door Cornelis Elisa van Koetsveld in Den Haag en Willem van den Bergh in Ermelo in de negentiende

benadering en ook geen benadering die zomaar verdween – ook niet met de opkomst van het neoliberale ‘zelfredzame

van mensen met en zonder beperking. Hun lofprijzing deed hem begrijpen dat christenen niet mogen toegeven aan een religieuze ideologie die enkel brute kracht verheerlijkt.⁷

“Religie en handicap hebben met elkaar gemeen dat ze nog weleens over het hoofd gezien worden in de *mainstream* historiografie”

eeuw. Ook in de katholieke zorg kregen kinderen met een handicap steeds meer aandacht. In het katholieke Zuiden werd in de jaren 1930 voor het eerst een kind met autisme gediagnostiseerd door de pedagoog Ida Frye, die als religieuze ook als Zuster Glaudia door het leven ging.⁵ De opkomst van de moderne benadering van handicap is daarom lastig te begrijpen zonder de rol van religie in ogenschouw te nemen. Het voorbeeld van autisme laat bovendien duidelijk zien dat de ontwikkeling van nieuwe kennis en diagnoses allerminst op gespannen voet stond met religieuze benaderingen van handicap. Dat wordt in schematische voorstellingen op basis van de secularisatiethese helaas nog wel eens gesuggereerd.

Is de moderne geschiedenis van religie moeilijk te begrijpen zonder de geschiedenis van handicap te bestuderen? Een bevestigend antwoord op die vraag lijkt mij te sterk gesteld, maar dat neemt niet weg dat door de lens van *disability* op een nieuwe manier gekeken kan worden naar de geschiedenis van religie. Zo heb ik onderzocht hoe de bejegening van blinde en slechtziende mensen in twintigste-eeuws Nederland veranderde door de ontwikkeling van de verzorgingsstaat. Die ontwikkeling wordt vaak samengevat als een verschuiving van sociale zorg als gunst van het (religieus) particulier initiatief naar sociale zorg als een door de staat gegarandeerd recht. Bovendien zou deze ontwikkeling de grip van religieuze organisaties zoals diaconieën op mensen die sociale zorg nodig hadden, waaronder veel gehandicapte mensen, verminderd hebben. Dat is niet geheel onjuist, maar in mijn onderzoek laat ik zien dat de bejegening van mensen met een beperking niet essentieel veranderde met de komst van de verzorgingsstaat. Zij bleven primair als afhankelijke zorgontvangers benaderd worden. Dat is geen typisch christelijke

individu’ vanaf de jaren 1970. Vanuit een *disability history*-perspectief stelde ik de bejegening van mensen met een beperking centraal en kon ik betogen dat er meer continuïteit was dan een deel van de literatuur stelde en dat van een simpele verschuiving van religieuze gunst naar door de staat gegeven recht geen sprake was.⁶

Kruisdenken

De geschiedenis van de geïnstitutionaliseerde zorg is dus een onderwerp waarbij vruchtbare kruisbestuivingen tussen religiegeschiedenis en *disability history* kunnen plaatsvinden. Zeker zo spannend vind ik geschiedschrijving die zich richt op andere, meer bekende onderwerpen en daarbij handicap en religie als analytische concepten gebruikt. Religie en handicap hebben met elkaar gemeen dat ze nog weleens over het hoofd gezien worden in de *mainstream* historiografie. Die onbekendheid kun je tegengaan – zoals ook gebeurt – door nieuwe kennis over het onderwerp te produceren, maar ook door bestaande kennis door een nieuwe lens te bezien. Zo heeft Bernd Wannewetsch het werk van de bekende theoloog en verzetsheld Diettrich Bonhoeffer vanuit een *disability*-perspectief

Handicap en religie komen als analytische concepten nog beter tot hun recht als we ze onderdeel maken van een geïntegreerde manier van kijken, die volgens de courante mode aangeduid wordt als kruis- of intersectioneel denken.

Een mooi voorbeeld is Dagmar Herzogs *Unlearning Eugenics*. In haar boek volgt zij discussies over leven, dood en seksualiteit in het naoorlogse Europa door de lens van handicap, religie en gender. Zo wijst zij op de tot nu toe onderbelichte rol van theologen in het Duitse debat over abortus en legt zij de vinger bij manoeuvres van gehandicapte activisten in de verhitte debatten tussen feministen en conservatieve christenen over prenatale screening. Bovendien laat zij in een fascinerende analyse zien hoe in de schaduw van de holocaust nieuwe, vaak religieus geïnspireerde leefgemeenschappen ontstaan waarin mensen met en zonder handicap samenleven. Het zijn plekken waar – vrij naar Herzogs titel – mensen afleren eugenetisch te denken en te doen en experimenteren met andere manieren van samenleven.⁸ Het gaat hier om een marginaal verschijnsel in Europa, maar zou het schrijven van deze geschiedenissen (als mogelijkheid voor de toekomst) niet urgent kunnen zijn?

Anders leven

Daarmee ben ik terug bij het religieuze archief van Meyer. De initiatieven waar Herzog over schrijft, zoals bijvoorbeeld de door Jean Vanier geïnitieerde *l'Arche* gemeenschappen, zouden heel goed in

“Zou het juist in deze tijd niet relevant zijn om de geschiedenis te schrijven van alternatieve manieren van omgang met gezondheid, ziekte en handicap?”

geherinterpreteerd. Hij laat zien dat we Bonhoeffers theologie en zijn verzet tegen de nazi's niet kunnen begrijpen zonder zijn ‘Bethel-ervaring’ serieus te nemen. In het instituut Bethel ontmoette Bonhoeffer een religieuze gemeenschap

zo'n archief passen. De geschiedenissen van dergelijke plekken geven namelijk zicht op een manier van leven die ziekte of handicap niet wegdrukt uit het leven. Integendeel, binnen deze gemeenschappen worden handicap en ziekte volop

De Bethel-stichting in Bielefeld. Beeld Wikimedia

erkend zonder dat mensen erop vastgepind worden. Het gaat daarbij lang niet altijd om de omgang met lijden. Sterker nog: wat wij doorgaans onder lijden verstaan, wordt *im Frage* gesteld. Bekend is het verhaal van Henri Nouwen die dacht dat hij voor Adam Arnett, een jongen met diverse beperkingen, moest gaan zorgen. Hij ontdekte echter dat Adam voor hem ging zorgen. Adam kon niet langer gereduceerd worden tot lijden en kwetsbaarheid.⁹ Recent antropologisch onderzoek laat zien dat de *l'Arche* gemeenschappen niet zozeer plekken zijn waar iedereen – anders dan in de ‘boze buitenwereld’ – kwetsbaar en zorgzaam kan zijn, maar vooral gemeenschappen die zijn ingericht op relaties waarin fundamenteel erkend wordt dat mensen op heel verschillende manieren in de wereld kunnen zijn.¹⁰ Daarmee is de hemel nog niet op aarde: recent bleek dat Jean Vanier zijn handen niet van vrouwelijke stafleden kon afhouden.¹¹ Toch geven initiatieven zoals *l'Arche* ook zicht op een omgang met handicap en ziekte die in moderne samenlevingen vaak gemist wordt.

Zou het juist in deze tijd, waarin mensen obsessief gericht zijn op gezondheid naar medische maatstaven, niet relevant zijn om de geschiedenis te schrijven van alternatieve manieren van omgang met gezondheid, ziekte en handicap? Natuurlijk houden veel gelovigen er een geïdealiseerd mens- en wereldbeeld op na en zijn niet alle mensen met een handicap overtuigd van het sociale model. Toch denk ik dat er nog veel onderzoek gedaan kan worden naar de vraag hoe mensen – individueel of collectief, gelovig en ongelovig – in hun leven met ziekte en handicap tot andere opvattingen over gezondheid en de controle daarover komen. Antropologen zijn al begonnen met het ontginnen van de ‘otherwise’.¹² Waarom zouden historici niet volgen?

Noten

- ¹ Trouw, 'De mens als een autonoom individu? Het coronavirus maakt korte metten met dat idee' (14 november 2020), <<https://www.trouw.nl/religie-filosofie/de-mens-als-een-autonoom-individu-het-coronavirus-maakt-korte-metten-met-dat-idee~bf058d1a/>> (geraadpleegd op 22 maart 2021).
- ² Beatrice de Graaf, 'Een pandemie is te temmen', <<https://www.historici.nl/een-pandemie-is-te-temmen-longread>> (geraadpleegd op 22 maart 2021).
- ³ Catherine J. Kudlick, 'Comment: On the Borderland of Medical and Disability history', *Bulletin of the History of Medicine*, 87:2 (2013) 540-559.
- ⁴ Kudlick, 'Comment'.
- ⁵ Annemieke van Drenth, 'Rethinking the origins of autism: Ida Frye and the unraveling of children's inner world in the Netherlands in the late 1930s', *Journal of the history of the behavioral sciences* 54, 1 (2018) 25-42.
- ⁶ Paul van Trigt, *Blind in een gidsland. Over de bejegening van mensen met een visuele beperking in de Nederlandse verzorgingsmaatschappij, 1920-1990* (Hilversum 2013).
- ⁷ Bernd Wannenwetsch, "My strength is made perfect in weakness": Bonhoeffer and the War over Disabled Life', in: Brian Brock and John Swinton (red.), *Disability in the Christian tradition. A reader* (Grand Rapids, Michigan 2012) 353-390.
- ⁸ Dagmar Herzog, *Unlearning Eugenics. Sexuality, Reproduction, and Disability in Post-Nazi Europe* (Madison, Wisconsin 2018).
- ⁹ Henri Nouwen, *Adam. Een vriendschap* (Tielt 1997).
- ¹⁰ Patrick McKearney, 'Receiving the Gift of Cognitive Disability. Recognizing Agency in the Limits of the Rational Subject', *The Cambridge Journal of Anthropology* 36, 1 (2018) 40-60.
- ¹¹ Ian Brown, 'The Jean Vanier I knew, and the one I didn't' (29 februari 2020), <<https://www.theglobeandmail.com/canada/article-the-jean-vanier-i-knew-and-the-one-i-didnt>> (geraadpleegd op 22 maart 2021).
- ¹² Jarrett Zigon, *A War on People. Drug User Politics and a New Ethics of Community* (Oakland 2018).